

تطابق شاخصه‌های مسکن بومی گیلان با معماری مدرن غرب

علی یاران* - ارس مهران‌فر**

تاریخ دریافت: ۹۱/۷/۶

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۲/۵/۱۹

چکیده

در این مقاله نشان داده می‌شود که معماری مسکن بومی گیلان و معماری دوران مدرن غرب با وجود ریشه‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و اقلیمی اساساً متفاوت، شاخصه‌های فرمی مشابه بسیار زیادی داشته و آگاهی از این همخوانی می‌تواند در فرآیند طراحی معماری مدرن شهری امروز که نیازمند هویت‌بخشی و پایداری اقلیمی، فرهنگی و اجتماعی است، همچون ابزاری مؤثر به کار رود. برای نیل به مقصود از روش بررسی تطبیقی شاخصه‌های این دو گونه معماری بهره گرفته می‌شود تا از طریق آن بتوان به شناخت ویژگی‌های مفهومی و کالبدی مشترک در این دو گونه معماری دست یافت. این مقاله دارای چهار بخش است که در بخش نخست عوامل مؤثر بر معماری مسکن بومی گیلان مانند شرایط اقلیمی، فرهنگی و معیشتی معرفی شده و پس از آن شاخصه‌های مسکن بومی گیلان و علل پیدایش هر یک بیان می‌شود. در بخش دوم به شناخت معماری مدرن و عوامل شکل‌گیری آن پرداخته می‌شود و شاخصه‌های معماری آن دوران مطرح می‌شود. در بخش سوم با بررسی تطبیقی شاخصه‌های معرفی شده برای هر دو گونه معماری به شناخت ویژگی‌های مشترک آن‌ها پرداخته می‌شود و در بخش آخر شامل جمع‌بندی و نتیجه‌گیری همخوانی شاخصه‌های بسیار به عنوان ابزاری برای تهیه چارچوب نظری طراحی معماری پایدار معاصر گیلان مطرح می‌شود.

واژگان کلیدی: معماری مدرن، شاخصه‌های معماری، مسکن بومی گیلان.

* دکترای معماری از دانشگاه گلاسکو انگلستان، دانشیار وزارت علوم تحقیقات و فناوری، تهران، ایران.

** کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

مقدمه

معماری معاصر ایران در دستیابی به گونه‌ای معماری مدرن توأم با پایداری اقلیمی، اجتماعی و فرهنگی در بسیاری از موارد چندان موفق نبوده است. امروز بی‌هویتی معماری معاصر شهری ایران از چالش‌های جدی معماری و شهرسازی معاصر است. طبعاً معماری معاصر شهری گیلان نیز از این قاعده مستثنی نبوده و در تلاش برای مدرن‌سازی، نه به آرمان‌های معماری مدرن دست یافته و نه هویت بومی و فرهنگی خویش را حفظ و بازتابانده است. شناخت شاخصه‌های معماری اصیل منطقه و نیز شاخصه‌های آرمانی معماری مدرن و بررسی تطبیقی آن دو با هم، ویژگی‌های همسو و متضادی را نمایان می‌کند که در گام‌های بعدی برای دستیابی به راهکارهای طراحی معماری مدرن شهری در عین حفظ هویت و فرهنگ خویش ابزاری مفید خواهد بود.

مقاله حاضر با پیگیری دو پرسش کلان زیر شکل می‌گیرد:

۱. شاخصه‌های معماری مسکن بومی گیلان و علت پیدایش هر یک چیست؟
۲. شاخصه‌های معماری مدرن غرب و علل پیدایش آن‌ها چه بوده است؟

در نهایت بررسی تطبیقی شاخصه‌ها، همخوانی یا عدم همخوانی موارد ذکر شده را مشخص و زمینه را برای ارائه چارچوب مفهومی و کالبدی طراحی معماری معاصر شهری گیلان مهیا می‌کند.

در این پژوهش از دو طریقه "مطالعه منابع نوشتاری" و "مشاهده و تحلیل نمونه‌های موردی" و در انتها "بررسی تطبیقی" برای نیل به مقصود بهره گرفته شده است. در بخش نخست مطالعه، شرایط اقلیمی، فرهنگی و معیشتی مؤثر بر معماری مسکن بومی گیلان تشریح و پس از آن از طریق مشاهده نمونه‌های موردی و نیز استخراج از منابع نظری شاخصه‌های این گونه از معماری تدوین می‌شود. در بخش دوم شرایط شکل‌گیری دوران مدرن و معماری حاصل از آن بررسی می‌شود و به طریق قبلی شاخصه‌های معماری مدرن نیز تدوین می‌شود. در بخش سوم شاخصه‌های معین شده به صورت تطبیقی در دو گونه معماری مطرح شده و نقاط اشتراک و تمایز آن‌ها آشکار می‌شود.

۱. معماری مسکن بومی گیلان

۱-۱- عوامل مؤثر بر معماری مسکن بومی گیلان

عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری مسکن بومی گیلان را می‌توان در دو دسته کلان "اقلیمی" و "فرهنگی- معیشتی" در نظر گرفت. در ادامه شرایط اقلیمی این منطقه، نوع فرهنگ و معیشت مردم و تأثیرات آن بر معماری بومی گیلان به اجمال آورده شده است.

• **اقلیم معتدل و مرطوب:** کرانه جنوبی دریای خزر از پرباران‌ترین و سرسبزترین مناطق اقلیمی ایران است (Ghoba-dian, 2006). از جمله ویژگی‌های این اقلیم رطوبت زیاد هوا و اعتدال درجه حرارت آن است. دمای هوا در روزهای تابستان معمولاً بین ۲۵ تا ۳۰ درجه سانتی‌گراد و شب‌ها بین ۲۰ تا ۲۳ درجه سانتی‌گراد و در زمستان معمولاً بالای صفر است. در این منطقه، بارندگی بسیار زیاد و در تابستان به صورت رگبار است (Kasmai, 2003). خصوصیات آب و هوایی این منطقه را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

الف) بارندگی زیاد در تمام فصول سال

ب) رطوبت نسبتاً زیاد در تمام سال

ج) اختلاف کم درجه حرارت بین شب و روز

د) پوشش وسیع نباتی

تأثیر بارندگی زیاد و رطوبت بالا بر فرم معماری این ناحیه شامل موارد زیر است:

الف) بام شیبدار

ب) ایوان یا غلام‌گردش در اطراف ساختمان

ج) فرم برون‌گرا

د) عدم وجود زیرزمین

ه) کف طبقه همکف بالاتر از سطح طبیعی زمین

رطوبت بسیار نیاز به کوران هوا در فضاهای شهری را تقویت کرده و در نتیجه بافت شهری گیلان دارای خصوصیات زیر است:

الف) بافت باز و گسترده

ب) فضاهای شهری نسبتاً وسیع

ج) محوطه‌های با دیوارهای کوتاه

د) کوچه‌های نسبتاً عریض (Ghobadian, 2006)

• **فرهنگ و معیشت ساکنان گیلان:** نوع معیشت گیلانی‌ها، کار و فعالیت دسته جمعی اهالی خانواده را به همراه سایر همسایگان در محیط عمومی مزارع و باغات و در شهرها درون کارخانجاتی همچون تهیه ابریشم (Talebi, 2009)، به صورت جمعی ایجاب می‌کند. دوشادوشی زنان و مردان در محیط کار، سطح برخورد‌های اجتماعی را بالا برده و از پی آن میزان آگاهی را در تمامی اعضای خانواده به صورت یکسان افزایش می‌دهد. تأثیر چنین زندگی باز اجتماعی در معماری مسکن به صورت گونه معماری "برون‌گرا" تبلور یافته است (Diba, 1993 & Bromberger, 1991). از این رو شفافیت و برون‌گرایی مسکن بومی گیلان که در پاسخ‌گویی به نیازهای آسایش اقلیمی شکل گرفته‌اند در تضاد با نیازهای مذهبی و فرهنگی این اقلیم نمی‌باشد (Khakpour, 2005). از سوی دیگر از دوران صفویه به بعد گیلان به علت موقعیت خاص بازرگانی و نقش ارتباطی‌اش از طریق دریای خزر میان ایران، اروپا و روسیه مورد توجه قرار می‌گیرد. در گیلان شهر رشت از آن دوران به تدریج فرم شهری به خود می‌گیرد و توسعه می‌یابد. بعدها شاهد نفوذ معماری روسی نیز در میان خانه‌های اعیان هستیم (Nikouye, 2008).

۲-۱- شاخصه‌های معماری مسکن بومی گیلان

شاخصه‌های مسکن بومی گیلان و علت شکل‌گیری هر یک در ادامه به اختصار بررسی می‌شود. در شکل ۱ می‌توان عموم این شاخصه‌ها را مشاهده نمود.

- **برون‌گرایی:** رطوبت بسیار زیاد معماری را واداشته تا برای بهره‌گیری از نسیم و ایجاد کوران هوا در اطراف خانه و محوطه، شکلی برون‌گرا یابد. غلام‌گردش‌ها، ایوان‌ها به دور اتاق (تلاز) و نحوه ساماندهی محوطه مسکونی، بیانگر این راهکار معماری است (Ghobadian, 2006). از سوی دیگر نوع معیشت از نظر دسترسی سریع به مزارع و باغات و نیاز به نظارت دائم محوطه مسکونی و حفظ اموال، ارتباطی تنگاتنگ مابین محوطه و فضاهای اصلی مسکن به وجود آورده است. فرهنگ همراهی زنان و مردان در کنار یکدیگر در محیط عمومی بیرون از خانه مانند مزارع و باغات نیز اثر زیادی در کاهش محصوریت فضای مسکونی دارد (Khakpour, 2005). این ساختار برون‌گرا در نحوه استقرار ابنیه مسکونی در شهر نیز دیده می‌شود. چنان‌که آدام اولتاریوس^۱ سیاح اروپایی در قرن ۱۷ میلادی خانه‌های رشت را در میان درختان مستور توصیف می‌کند و جان بل سیاح دیگر اروپایی در قرن ۱۸ میلادی شهر رشت را دشت وسیعی می‌داند که خانه‌های پراکنده‌اش حالتی روستاوار به آن داده است (Nikouye, 2008).
- **ارتباط با طبیعت:** حاصلخیزی منطقه، وجود کشتزارهای وسیع در جلگه‌ها و جنگل‌های انبوه در نواحی کوهپایه‌ای و کوهستانی، زمینه مناسبی بوده تا مسکن بومی این منطقه به خوبی از مصالح نباتی پیرامون خویش بهره برده (Ghobadian, 2006) و ارتباطی تنگاتنگ با طبیعت پیرامون برقرار سازد. به‌کارگیری مصالح نباتی و حتی استفاده از رنگ‌های شاد در مسکن بومی گیلان در جهت هماهنگی با طبیعت سرسبز، جنگل و دریا انجام می‌پذیرد. همچنین برون‌گرایی فرهنگی و ارتباط معیشت روزانه با محیط پیرامون، نیاز به برقراری پیوند با طبیعت را ایجاد می‌کند.
- **شفافیت:** زندگی فرد گیلانی به مدت تقریباً نه ماه از سال بر روی تلاز خانه، که فضایی نیمه‌باز، شفاف و در ارتباط با طبیعت پیرامون و محوطه است، انجام می‌پذیرد (Diba, 1993). ایوان یا تلاز به‌عنوان آخرین لایه از نمای اصلی و فضایی با حداکثر تخلخل در خارجی‌ترین سطح خانه (Khakpour, 2006) محل اصلی اکثر فعالیت‌های روزمره زندگی است که در عین حال ارتباط با محوطه خانه و محیط عمومی را برقرار می‌سازد. ساختار ایوان-اتاق که برگرفته از فرم روستایی مسکن گیلانی است در نمونه‌های مسکونی شهری نیز به وفور دیده می‌شود (Nikouye, 2008).
- **عدم تزئینات:** "ظاهر ساده و هم‌شکل مسکن هر منطقه و پرهیز از تجمل‌گرایی و تزئینات فراوان" (Khakpour, 2006) یکی از موارد بارز در شمایل کلی مسکن بومی گیلان برشمرده شده است. "در این معماری سادگی و ظرافت به حد کمال رسیده و فرم‌های ساختمانی بر مبنای کاملاً عملکردی و در نهایت سادگی ساخته شده‌اند" (Diba, 1993). "نمای خارجی خانه‌های قدیمی (شهر رشت) ساده و گاه آجری و بی‌هیچ تزئین خاصی بود." زیبایی معماری مسکن بومی گیلان در حاصل ترکیب دلنشین مصالح طبیعی است و زینت بر سطح نما نقش چندانی در آن ندارد.
- **تندیس‌گونی بنا:** در طراحی بافت مسکونی گیلان چیزی باعث استتار چشم‌انداز خانه نمی‌شود (Bromberger, 1991). همچنین لزوم دسترسی سریع به زمین و مزرعه، سبب شده واحدهای مسکونی با تیپ و فرم خاص در میان مزارع و باغات بنا شوند. از این‌رو است که مسکن گیلان به صورتی ناهمگون در طبیعت و به مانند جزایر مسکونی در میان مزارع پراکنده‌اند. نوع حجم بنا و نمای آن در دل طبیعت و برون‌گرایی معماری موجب می‌شود هر بنا به تنهایی همچون اثر حجمی زیبایی به نظر آید. استفاده از اشکال ابتدایی و افلاطونی نیز به تندیس‌گونی آن کمک می‌کند. توصیف "خانه‌ای کنده شده از سطح زمین با شکل‌ها، ستون‌های چوبی پیرامون اتاق‌ها و سقف شیب‌دار گالی‌پوش" (Memarian, 2011). از یک مسکن روستایی بنایی تندیس‌گونه را در دل طبیعت شرح می‌دهد. این شاخصه به علت فرم روستاوار شهرها در ابنیه مسکونی شهری نیز دیده می‌شود.

- **سبکی:** قرارگیری کف طبقه همکف مسکن در ارتفاعی بالاتر از سطح زمین (Ghobadian, 2006) و وجود ایوان در لایه بیرونی نما، همچنین استفاده فراوان از چوب و عدم به‌کارگیری تزئینات زیاد موجب سبک حس شدن مسکن بومی گیلان می‌شود.
- **المان گونگی عناصر:** "در خانه‌های شهری، پله‌های ارتباطی طبقات معمولاً در داخل محدوده بسته قرار داشته اما در اینجا پله خود به شکل یک المان معماری طراحی شده و هیچگاه مانند بناهای منطقه کویری ایران در درون جزرها مخفی نمی‌شود" (Diba, 1993).
- **بروتالیسم:** نحوه به‌کارگیری مصالح نباتی بدون تزئینات، فرم طبیعی، نتراشیده و خشن در بخش‌های مختلف بنا را می‌توان نوعی بروتالیسم در به‌کارگیری مصالح دانست.
- **طراحی مدولار پلان:** پلان مربع پایه و اساس مسکن بومی گیلان است و با تغییر ابعاد مربع، توسعه و تکثیر آن و یا تفکیک و کوچک شدن، فضاهای معماری شکل می‌گیرند. معمولاً یک واحد مربع مبنای طراحی یک اتاق است و با تکثیر در امتداد شرقی - غربی به همراه ایوان مقابل آن پلان واحد مسکونی ایجاد می‌شود. این طراحی مدولار متأثر از اجبار سازه چوبی و محدودیت‌های حاصل از آن بوده است. بعدها و در ساختمان‌های آجری، محدودیت مربع گونه مدول تغییر می‌یابد و دست معمار بازتر می‌شود، هر چند که نظم خاص و مدولار طراحی پلان‌ها در خانه‌های اعیانی بسیار مشهود است (Diba, 1993).
- **صداقت:** صداقت در معماری بومی گیلان از آن‌روست که شکل فضاهای خارجی و همچنین فضاهای داخلی منازل با جلوه‌های بدیع طبیعت و احساس‌های عاطفی و انسانی تلفیق یافته و حسی آرام را در انسان به وجود می‌آورد. برون‌گرایی، سادگی، عدم تزئینات و مبنای عملکردی اجزاء، حس صداقت در معماری این گونه مسکن را تقویت می‌کند.
- **سادگی:** "در این معماری سادگی و ظرافت به حد کمال رسیده و فرم‌های ساختمانی بر مبنای کاملاً عملکردی و در نهایت سادگی ساخته شده‌اند." (Diba, 1993). پرهیز از تجمل‌گرایی و تزئینات فراوان در سادگی بناها نقشی اساسی دارد.
- **عملکردگرایی:** هر آنچه که در فرم بناها دیده می‌شود، مبنای عملکردی دارد و عدم تزئینات در معماری بومی گیلان بیانگر چنین امری است (Diba, 1993).
- **نمادگرایی:** تأثیر جهان‌بینی قومی و نمادهای متأثر از آن به صورتی پنهان در طراحی مسکن بومی نقش دارند. دوگانه‌های متضاد "چپ-راست"، "پایین-بالا" و "عقب-جلو" که گزینه اول در آن نمادی منفی و گزینه دوم نمادی مثبت است، محورهای مهمی در طراحی ابنیه مسکونی هستند. به طور مثال، عقب بنا فضای ناپاک و مخفی خانه است و جلوی بنا پاک و ارزشمند برای نمایش به عموم، بخش پایین خانه معادل فصل سرما و نیز دوران سردی، پیری، کهولت و سستی است. اما بخش بالای خانه معادل فصل گرم، دوران عشق، شور و جوانی، زایش و زندگی است (Bromberger, 1991).

شکل ۱: شاخصه‌های برون‌گرایی، شفافیت، عدم تزئینات، ارتباط با پیرامون، سادگی، صداقت، مصالح طبیعی و غیره در ابنیه بومی و سنتی گیلان

(بالا راست geomuseum.com)

شاخصه‌های بررسی شده در معماری مسکن بومی گیلان در کنار علل پیدایش هر یک به صورت مختصر در جدول ۱ گردآوری شده است.

جدول ۱: جمع‌بندی شاخصه‌های معماری مسکن بومی گیلان به همراه علل پیدایش آن‌ها

علل پیدایش	شاخصه‌های مسکن بومی گیلان
رطوبت زیاد اقلیم، نوع معیشت و پیوند آن با طبیعت پیرامون، فرهنگ کار زنان و مردان در کنار یکدیگر	برون‌گرایی
به‌کارگیری مصالح نباتی، پیوند معیشتی و بصری با طبیعت	ارتباط با طبیعت
پیوند معیشت روزانه با طبیعت، نیاز به نظارت بر اموال محوطه، ارتباط با فضای عمومی، ارتباط بصری با طبیعت پیرامون	شفافیت
استفاده از زیبایی طبیعی مصالح، عملکردگرایی	عدم تزئینات
لزومی معیشتی برای دسترسی سریع به مزارع و باغات، فرم خاص بنا به صورت تنها در دل طبیعت، فرم روستاوار شهرها	تندیس‌گونه‌گی بنا
ارتفاع گرفتن از سطح زمین، وجود لایه سبک ایوان به دور خانه، عدم کاربرد تزئینات	سبکی
پله به عنوان المان خاص در نما	المان‌گونه‌گی عناصر
عدم به‌کاربری تزئینات فراوان و وفاداری به شکل طبیعی مصالح	بروتالسیم
محدودیت سازه چوبی و بعدها سازه آجری	طراحی مدولار پلان
عدم تزئینات، برون‌گرایی، وفاداری به طبیعت	صداقت
عدم تزئینات، مبنای عملکردی اجزاء، ادغام خالصانه با طبیعت	سادگی
عدم تزئینات، مبنای عملکردی اجزاء	عملکردگرایی
تأثیر مفاهیم جهان‌بینی قومی در طراحی مسکن	نمادگرایی

۲. معماری مدرن غرب

۲-۱- تعریف مفاهیم مبنا

- ابتدا مفاهیم مدرن، مدرنیته، مدرنیزاسیون و مدرنیسم به صورت اجمالی تشریح می‌شوند تا ریشه عموم شاخصه‌های معماری دوران مدرن که پس از آن مورد بررسی قرار می‌گیرد، ملموس‌تر باشد.
- **مدرن:** ریشه واژه مدرن از لفظ لاتین Modernus از قید Modus مشتق شده و به معنای "امروز"، "اخیراً" و "به‌تازگی" است (Alipouryani, 2011). واژه "مدرن" از آغاز تاکنون مفهوم گذر از کهنه به نو را افاده کرده و در هر حال برای نشان‌دادن کیفیتی جاری است که با گذشته نیز تفاوت دارد (Bani Masoud, 2008).
 - **مدرنیته:** این مقوله به یک معنی شیوه نگرش انسان نو و جهان‌بینی وی به دنیا است که از سده پانزدهم میلادی تا نیمه سده بیستم در غرب تکوین یافت. مدرنیته به تعبیری دوران پیروزی خرد انسانی بر باورهای سنتی، رشد اندیشه علمی و خردباوری، افزون شدن اعتبار دیدگاه فلسفه نقادانه در کنار سازمان‌یابی نوین تولید و تجارت، و روند سلطه جامعه مدنی بر دولت است. مدرنیته در پی تفکیک واقعیت از ارزش و تمایز ما بین حوزه‌های اخلاقی و حوزه‌های نظری است. مدرنیته آغاز حکومت عقل انسانی و باور به پیشرفت خرد وی است. چنین تفکری همراه با رشد اقتصادی، افزایش شهرنشینی، پیشرفت ابزار ارتباطی و اطلاعاتی، خردباوری و تلاش برای برخوردانه کردن هر چیز در برابر سنت‌های تکرار شونده دوران کهن است (Alipouryani, 2011). اصول و بنیادهای جهان‌بینی مدرن در ارتباطی ناگسستنی با یکدیگر هستند اما از میان آن‌ها می‌توان دو اصل مهم و جامع خردگرایی و انسان‌گرایی را به‌طور ویژه بر شمرد (Savoji, 2009).
 - **مدرنیزاسیون:** این مفهوم اغلب برای بازگشت به مراحل توسعه اجتماعی که بر پایه صنعتی‌سازی استوارند، به کار گرفته می‌شود. نوسازی یا مدرنیزاسیون، طیف گسترده‌ای از تحولات اجتماعی اقتصادی است که به واسطه‌ی آن، اکتشاف‌ها و نوآوری‌های تکنولوژیک، پیشرفت‌های صنعتی و شهرسازی، شکل‌گیری دولت‌های ملی و جنبش‌های سیاسی انبوه ایجاد می‌شود. از سویی مدرنیزاسیون به معنای هماهنگ کردن یا به روز کردن یک چیز با نیازها یا شیوه‌های امروزی است (Bani Masoud, 2008).
 - **مدرنیسم:** اصطلاح مدرنیسم به مجموعه‌ای خاص از سبک‌های فرهنگی و زیباشناختی ملازم با جنبشی هنری مربوط می‌شود که حدود اوایل قرن بیستم میلادی شروع شد و تا نیمه دوم همین قرن، بر هنرهای گوناگون سلطه داشت. مدرنیسم از یک سو به فلسفه و فرهنگ دوران مدرن اشاره دارد و از سویی دیگر جنبش‌های تاریخ هنر در یک صد سال میان ۱۸۵۰ تا ۱۹۵۰ را در بر می‌گیرد. مدرنیسم را می‌توان واکنش هنرمندان و نویسندگان به موضوعاتی همچون روند صنعتی شدن، جامعه شهری، جنگ، تحول تکنولوژی و ایده‌های نوین فلسفی دانست (Bani Masoud, 2008).
 - **معماری مدرن:** سبک مدرن را می‌توان به عنوان یک جنبش تاریخی که در دوره‌ای خاص اتفاق می‌افتد و یا نقطه نظری تئوریک در طول تاریخ معماری دانست. مفاهیم مربوط به معماری مدرن در پایان قرن نوزدهم شروع به پیشرفت کردند و تا نیمه های قرن بیستم تکامل شان به طول انجامید. سبک مدرن شیوه‌های سنتی و تاریخی را رد و به طور مداوم برای به‌کارگیری مفاهیم جدید از مقوله‌های اولیه فرم و کاربرد تأکید می‌ورزد (Capon, 2009).

۲-۲- شاخصه‌های معماری مدرن غرب

- شاخصه‌های معماری دوران مدرن که آن را از مجموعه معماری کهن و سنت‌گرا جدا می‌سازد، در ادامه به‌صورت زیر جمع‌بندی شده است. شکل ۲ بیانگر این شاخصه‌ها در آثار معماری دوران مدرن است.
- **برون‌گرایی:** تندیس‌گونگی بنا در دل طبیعت در آثار رایج، میس ون دروه و سایر معماران، کاربرد فراوان شیشه‌های یکدست و ایجاد حداکثر شفافیت در فضاها، برون‌گرایی در معماری مدرن را به نمایش می‌گذارد. ریشه این گرایش برای ادغام بیرون و درون معماری را می‌توان در جنبش‌های مدنی و کارگری، مبحث حقوق زنان کارگر در کارخانه‌ها و در کل تمایل به فعالیت‌ها و ارتباطات اجتماعی یافت.
 - **ارتباط با طبیعت:** گرایش به معماری ارگانیک در بسیاری از آثار دوران مدرن میل برقراری ارتباط با طبیعت را نشان می‌دهد. همچنین کاربرد شیشه‌های سراسری برای ایجاد ارتباط مابین فضای بیرون و درون معماری تأکیدی بر ارتباط با طبیعت است. فضای پیلوتی در زیر خانه به‌عنوان یکی از اصول معماری لوکوربوزیه، فضای سبز را تا زیر خانه نفوذ می‌دهد (Bani Masoud, 2010).
 - **شفافیت:** کاربرد فراوان شیشه و تلاش برای پیوستگی درون و بیرون معماری در آثار این دوره دیده می‌شود. شفافیت یکی از شاخصه‌های سبک بین‌المللی در معماری دوران مدرن است (Bani Masoud, 2010).
 - **عدم تزئینات:** طرد زینت و دکوراسیون یکی از شاخصه‌های مهم نهضت مدرن بود. پیشنهاد سالیوان به معماران،

"دست کشیدن از تزئین ساختمان‌ها برای چند سال" بود و سنت الیا تزئین را حرفی چرند می‌پنداشت (Capon, 2009). آدولف لوس تزئینات را باعث افزایش قیمت محصول و در عین حال تلاشی بیهوده و نوعی پول دور ریختن محسوب می‌کرد. همچنین کاهش تزئینات منجر به کاهش زمان تولید و افزایش دستمزد می‌شد (Hauffe, 2007). نمود این تلقی از بیهودگی تزئینات در عملکردگرایی دوران مدرن، گرایشات مینیمالیستی آثار معماری و اصول سبک بین‌المللی نیز دیده می‌شود (Bani Masoud, 2010).

- **تندیس‌گونه‌گی بنا:** درک بنای معماری به مثابه حجم و نه توده، سبکی معماری حاصل از حذف تزئینات و کاربرد شیشه، انتظام و قاعده‌مندی و بازگشت به اشکال اولیه که همگی از ویژگی‌های سبک بین‌المللی دوران مدرن هستند (Bani Masoud, 2010 & Hauffe, 2007). بنای معماری را به مثابه تندیس زیبا و خالص می‌سازند. از سوی دیگر گرایش ارگانیک در بسیاری از آثار مدرن مانند خانه آبشار رایت و تأثیر تخیل، عاطفه و احساس در معماری به تندیس‌گونه‌گی بنا می‌افزاید. در مدرن متأخر نیز تندیس‌گونه‌گی در بعضی آثار معماری همچون کلیسای رون شان لوکوربوزیه دیده می‌شود (Ghobadian, 2007).

- **سبکی:** در پی مدرنیزاسیون و پیشرفت تکنولوژی، محصولات به سمت سبک شدن، کاهش جرم و حذف زوائد سوق داده می‌شوند. آن چنان که مارکس نیز بیان می‌دارد "هر آنچه سخت و استوار است دود می‌شود و به هوا می‌رود" که بعدها همین جمله به شعار مشهور عصر مدرنیزاسیون تبدیل شد (Berman, 2002). در معماری نیز پیلوتی و آزادی بنا از سطح زمین در اصول لوکوربوزیه، حذف تزئینات از نما و کاربرد وسیع شیشه در سبک شدن معماری مؤثر بوده است.

- **المان‌گونه‌گی عناصر:** لوکوربوزیه پله را در کلیت خود به عنوان المانی زیبا در بنا به کار می‌برد. حذف تزئینات در کنار عملکردگرایی، زیبایی‌شناسی مدرن را به سمت المان‌سازی خود اجزای معماری سوق می‌دهد.
- **بروتالیسم:** در معماری مدرن متأخر، نمایش بتن و سطح خشن آن به دور از تلاش برای تلطیف زمختی ذاتی مصالح بروتالیسم نام گرفت. در این سبک اجزاء و سازه ساختمان خصوصاً تیرها به صورت اغراق‌آمیز همانند یک قلعه مدرن نمایش داده می‌شود (Ghobadian, 2007).

- **پلان آزاد:** به کمک تکنولوژی مدرن و سیستم سازه‌های تیر، ستون و اسلب، قید و بندها از طراحی پلان برداشته شده و معماران مدرن قادر به طراحی آزاد پلان در فضای داخل شدند. طراحی پلان آزاد در آثار بسیاری از لوکوربوزیه، میس ون دروهه، رایت و غیره دیده می‌شود. یکی از اصول معماری لوکوربوزیه طراحی پلان آزاد است (Ghobadian, 2007 & Bani Masoud, 2010).

- **صداقت:** اساساً بسیاری از تفکرات حاکم بر معماری دوران مدرن در پی ایجاد صداقت و خلوص در معماری، در برابر ارزش‌های معماری گذشته همچون نمادگرایی، رمز و رازگونه‌گی است. شفافیت در فضا، کاربرد فراوان شیشه در نما، تلاش برای ادغام بیرون و درون معماری، حذف تزئینات و تندیس‌گونه‌گی بنا و نمایش آن صداقت را به عنوان اصلی ارزشمند در معماری مدرن معرفی می‌کند.

- **سادگی:** "برای رایت گشودگی فضای داخلی و سادگی مصالح به معنای دموکراسی و فردگرایی بود." (Hauffe, 2007). استفاده از هندسه ساده و ابتدایی، عدم کاربرد تزئینات و گرایش به مینیمالیسم سادگی معماری این دوران را به ارمغان می‌آورد.

- **عملکردگرایی:** یکی از مهمترین پارادیم‌های دوران مدرن عملکردگرایی است. تا آنجا که لویی سالیوان فرم را تابع عملکرد معرفی کرده است (Bani Masoud, 2010). همچنین یکی از اصول نه‌گانه معماری ارگانیک رایت، یکی شدن فرم و عملکرد است (Ghobadian, 2007).

شکل ۲: شفافیت، سبکی، صداقت، برونگرایی، عدم تزئینات، المان گونگی، ارتباط با طبیعت و غیره در معماری دوران مدرن غرب

(e-architect.co.uk , greatbuildings.com)

شاخصه‌های معرفی شده در معماری مدرن غرب و علل پیدایش هر یک در جدول ۲، گردآوری شده است.

جدول ۲: جمع‌بندی شاخصه‌های معماری مدرن غرب به همراه علل پیدایش آن‌ها

علل پیدایش	شاخصه‌های معماری مدرن غرب
تمایل به صداقت در معماری، عریان ساختن، کاربرد شیشه، ارتباط درون با بیرون معماری	برون‌گرایی
ارتباط درون با بیرون معماری، تفکر ارگانیک، کاربرد شیشه	ارتباط با طبیعت
ارتباط درون با بیرون معماری، سیالیت فضا، کاربرد شیشه	شفافیت
بیهودگی و بی‌ارزشی تزئینات، معیارهای جدید زیبایی‌شناختی، عملکردگرایی	عدم تزئینات
تأکید بر حجم به جای جرم، استفاده از اشکال پایه افلاطونی، زیبایی ساختار	تندیس‌گونگی بنا
تفکر خالص‌سازی و سبک نمودن، شفافیت فضا، کاربرد شیشه، حذف تزئینات، فضای پیلوت.	سبکی
پله به عنوان المان زیبا، زیبایی ساختاری و عملکردی اجزاء و معماری	المان‌گونگی عناصر
زیبایی طبیعت مصالح و حذف تزئینات	بروتالسیم
آزادی دیوارها از سازه به واسطه فناوری جدید سازه‌ای	پلان آزاد
عدم تزئینات، برون‌گرایی، عریانی، زیبایی ساختار و عملکرد	صداقت
عدم تزئینات، عملکردگرایی، تفکر مینیمالیستی	سادگی
تفکر حاصل از انقلاب صنعتی، بی‌ارزشی تجمل	عملکردگرایی

۳. بررسی تطبیقی شاخصه‌های مسکن بومی گیلان و معماری مدرن غرب

بررسی تطبیقی شاخصه‌های مسکن بومی گیلان و معماری مدرن غرب همخوانی‌های بسیاری را از نظر فرمی نشان می‌دهد که البته از نظر محتوایی و علل پیدایش تمایزات بسیاری دارند. بر اساس شاخصه‌های مشترک مطرح در این مقاله نزدیک به ۸۰ درصد شاخصه‌های این دو گونه معماری از نظر فرمی به یکدیگر نزدیک هستند.

جدول ۳: بررسی تطبیقی شاخصه‌های مسکن بومی گیلان و معماری مدرن غرب

علل پیدایش	معماری مدرن غرب	شاخصه	مسکن بومی گیلان	علل پیدایش
تمایل به صداقت در معماری، عریان ساختن، کاربرد شیشه، ارتباط درون با بیرون معماری	+	برون‌گرایی	+	رطوبت زیاد اقلیم، نوع معیشت و پیوند آن با طبیعت پیرامون، فرهنگ کار زنان و مردان در کنار یکدیگر
ارتباط درون با بیرون معماری، تفکر ارگانیک، کاربرد شیشه	+	ارتباط با طبیعت	+	به‌کارگیری مصالح نباتی، پیوند معیشتی و بصری با طبیعت
ارتباط درون با بیرون معماری، سیالیت فضا، کاربرد شیشه	+	شفافیت	+	پیوند معیشت روزانه با طبیعت، نیاز به نظارت بر اموال محوطه، ارتباط با فضای عمومی، ارتباط بصری با طبیعت پیرامون
بیهودگی و بی‌ارزشی تزئینات، معیارهای جدید زیبایی‌شناختی، عملکردگرایی	+	عدم تزئینات	+	استفاده از زیبایی طبیعی مصالح، عملکردگرایی
تأکید بر حجم به جای جرم، استفاده از اشکال پایه افلاطونی، زیبایی ساختار	+	تندیس‌گونه‌گی بنا	+	لزومی معیشتی برای دسترسی سریع به مزارع و باغات، فرم خاص بنا به صورت تنها در دل طبیعت، فرم روستاوار شهرها
تفکر خالص سازی و سبک نمودن، شفافیت فضا، کاربرد شیشه، حذف تزئینات، فضای پیلوت.	+	سبکی	+	ارتفاع گرفتن از سطح زمین، وجود لایه سبک ایوان به دور خانه، عدم کاربرد تزئینات
پله به عنوان المان زیبا، زیبایی ساختاری و عملکردی اجزاء و معماری	+	المان‌گونه‌گی عناصر	+	پله به عنوان المان خاص در نما
زیبایی طبیعت مصالح و حذف تزئینات	+	بروتالسیسم	+	عدم تزئینات فراوان، وفاداری به طبیعت مصالح
آزادی دیوارها از سازه به واسطه تکنولوژی جدید	+	پلان آزاد	-	محدودیت سازه چوبی و بعدها سازه آجری
عدم تزئینات، برون‌گرایی، عریانی، زیبایی ساختار و عملکرد	+	طراحی پلان مدولار	+	عدم تزئینات، برون‌گرایی، وفاداری به طبیعت
عدم تزئینات، عملکردگرایی، تفکر مینیمالیستی،	+	سادگی	+	عدم تزئینات، مبنای عملکردی اجزاء، ادغام خالصانه با طبیعت
تفکر حاصل از انقلاب صنعتی، بی‌ارزشی تجمل	+	عملکردگرایی	+	عدم تزئینات، مبنای عملکردی اجزاء
	-	نمادگرایی	+	تأثیر مفاهیم جهان‌بینی قومی در طراحی مسکن

* علامت مثبت (+) و منفی (-) به ترتیب بیانگر وجود یا عدم آن در گونه معماری بررسی شده است.

** سه ردیف دارای رنگ، نشان‌دهنده عدم همخوانی شاخصه در گونه‌های معماری بررسی شده است.

در جدول ۳، چهارده شاخصه معماری آورده شده و براساس آن مسکن بومی گیلان و معماری دوران مدرن غرب به صورت تطبیقی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این جدول یازده شاخصه مشترک در هر دو گونه معماری دیده می‌شود که البته علل وجودی آن‌ها متفاوت است. مسکن بومی گیلان برآمده اقلیم، فرهنگ و معیشت گیلانی و معماری مدرن حاصل خردباوری جنبش مدرن، انقلاب صنعتی، مدرنیزاسیون و پویش‌های اجتماعی است. اما آنچه که حائز اهمیت است نزدیکی معماری این دو دنیای متفاوت در بسیاری از ویژگی‌های مفهومی و کالبدی است. با وجود تفاوت اساسی زیست‌جهان این گونه‌های معماری، می‌توان ریشه‌های مشترکی را میان فرهنگ و معیشت گیلانیان و آنچه که در مدرنیزاسیون و روند انقلاب صنعتی غرب شکل گرفت، پی‌گیری کرد. در هر دو جامعه که بستر معماری خویش است، نقش زنان و کار آن‌ها در محیط‌های عمومی که سبب افزایش آگاهی‌ها، مطالبات برابر و همچنین تحولات اجتماعی و در نهایت برون‌گرایی است اثر پر رنگی در شاخصه‌های هر دو گونه معماری مانند شفافیت، برون‌گرایی، صداقت و غیره گذاشته است. از سوی دیگر

توجه به طبیعت و تفکر ارگانیک موجب پیدایش شاخصه‌های دیگری چون عملکردگرایی، حذف تزئینات و بروتالیسم در به‌کارگیری مصالح و ارتباط با طبیعت شده است.

سه مورد تفاوت نیز در جدول دیده می‌شود که دو مورد آن مربوط به طراحی پلان است. پلان مدولار و محدود به واسطه سازه سنتی در مسکن بومی گیلان با طراحی آزاد پلان در معماری مدرن غرب تفاوتی اساسی دارد که علت آن بحث فناوری است. نمادگرایی شاخصه متمایز دیگری است که بیانگر وابستگی مسکن بومی گیلان به جهان‌بینی قومی و سنتی مردمان خویش است، در صورتی که معماری مدرن در تلاش برای سنت‌ستیزی، هر آنچه که به گونه‌ای نماد، راز و رمز است را حذف می‌کند.

مسیر مدرنیزاسیون در معماری گیلان نوعی معماری را ایجاد کرده که از حیث محتوایی و مفهومی نه به آرمان‌های معماری مدرن نزدیک است و نه اثری از ویژگی‌های بومی و هویتی گیلانی در آن دیده می‌شود. طبیعتاً هدف امروزی معماری معاصر شهری گیلان نه بازسازی معماری بومی خویش در قالب‌های سنتی و نه رسیدن به آرمان‌های معماری سبک مدرن غرب است. در نتیجه برای دستیابی به معماری مدرن معاصر گیلان که از حیث پایداری اجتماعی، اقلیمی و فرهنگی نیز غنی باشد، بهره‌گیری مفهومی و فرمی از همخوانی‌های مشخص شده در بررسی تطبیقی می‌تواند بخشی از چارچوب نظری مناسبی را برای طراحی معماری ایجاد نماید.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مسکن بومی گیلان که معماری آن متأثر از اقلیم معتدل و مرطوب، فرهنگ اجتماعی برون‌گرا و معیشتی خاص است، شاخصه‌های معمارانه مشترکی با معماری مدرن غرب دارد. این نمودهای مشترک شامل برون‌گرایی، ارتباط با طبیعت، شفافیت، عدم تزئینات، تندیس‌گونگی بنا، سبکی، المان‌گونگی عناصر، بروتالیسم، صداقت، سادگی و عملکردگرایی است. با آن‌که علل پیدایش این شاخصه‌ها، در دو طیف معماری بررسی شده متفاوت هستند، اما از نظرگاه اجتماعی و فرهنگی می‌توان عوامل مشترکی را در لایه‌های نهان‌تر هر دو شناسایی کرد. به طور مثال نوع معیشت گیلانی که زنان را در کنار مردان و به همراه سایر اهالی محله قرار می‌دهد، موجب افزایش سطح آگاهی و در پی آن مقام و منزلت اجتماعی و شخصی برای زنان می‌شود. از این‌رو توقع زن گیلانی در عرصه‌های مختلف زندگی به دلیل مشارکت بالایش در فعالیت‌ها فراتر از زنان سایر نواحی ایران است. از طرفی در انقلاب صنعتی عرصه کار برای زنان و کودکان در کارخانه‌ها بازتر شد و در پی آن جنبش‌های کارگری و احقاق حقوق کارگران پیدا شد. سطح آگاهی کارگران زن و مرد بالاتر رفت و نیازهای رفاهی و حقوق مدنی خود را طلب کردند. در هر دو مورد تمایل بیشتر به زندگی و فعالیت اجتماعی موجب گرایش به برون‌گرایی، شفافیت و صداقت در معماری می‌شود. بررسی سایر ریشه‌های شاخصه‌های مشترک معماری مدرن و مسکن بومی گیلان، نیازمند پژوهشی عمیق و همه‌جانبه است که از دغدغه این مقاله خارج است. اما شناخت مفهومی و کالبدی شاخصه‌های مسکن بومی گیلان و همخوانی آن با معماری مدرن غرب، به بازخوانی آگاهانه و عمیق‌تر سیر سنت به مدرنیته در معماری صد سال اخیر گیلان و نیز تهیه چارچوب نظری برای طراحی معماری معاصر شهری مفید خواهد بود.

پی‌نوشت

1. Adam Olearius

References

- Alipouryani, T., Nouri, M. (2011). Formation of Modernity and Post-Modernity. *Journal of Political Studies*, 3(11), 207-232.
- Bani Masoud, A. (2010). *Western Architecture: Roots & Concept*. Tehran: Honar-E-Memari-E-Qarn.
- Bani Masoud, A. (2008). *Postmodernity and Architecture*. Tehran: Khak.
- Berman, M. (2002). *The Experience of Modernity: All That Is Solid Melts into Air* (M. Farhadpour, Trans.). Tehran: Tarh-No.
- Bromberger, C. (1991). *Habitat, Architecture Et Societe Rurale Dans La Plaine Du Gilan* (A. Goushegir, Trans.). Cultural Researches and Studies Institute.
- Capon, D. S. (2009). *Architectural Theories*. (A. Yaran, Trans.). Tehran: Shahidi.
- Davies, C. (2008). *Key Houses of the Twentieth Century: Plans, Sections and Elevations* (A. Lafava, Trans.). Tehran: Soroush-E-Danesh.
- Diba, D., Yaghini, S. (1993). Analytic of Gilan Vernacular Architecture. *HONAR-HA-YE-ZIBA*, 22, 63-72.
- e-architect.co.uk.
- Ghobadian, V. (2007). *Theories and Concepts in Contemporary Western Architecture*, Tehran: Cultural Research Bureau.
- Ghobadian, V. (2006). *Climatic Analysis of the Traditional Iranian Buildings*, Tehran: University of Tehran Press.
- Hauffe, T. (2007). *Design*. Tehran: Sobhan-E-Nour.
- Kasmai, M. (2003). *Climate and Architecture*. Tehran: Khak.
- Khakpour, M. (2006). Building Shekili Houses in Gilan. *HONAR-HA-YE-ZIBA*, 25, 45-54.
- Khakpour, M. (2005). Vernacular Habitation in Rural Societies of Gilan. *HONAR-HA-YE-ZIBA*, 22, 63-72.
- Memarian, G. (2011). *Studies of Theoretical Basis of Architecture*. Tehran: Soroush-E-Danesh.
- Nikouye, M. (2008). *Rasht, City of Rain*. Rasht: Farhang-E-Olia.
- Nozari, H. (2001). *Modernity and Modernism*. Tehran: Naqsh-E-Jahan.
- Savoji, M. (2009). *Modernity and Postmodernism*. *Politic Quarterly*, Faculty of Law and Political Science, 39(2), 171-192.
- Talebi, F. (2009). *Old Gilan, Photos of Qajar Age*. Rasht: Farhang-E-Olia.
- www.greatbuildings.com.
- www.geomuseum.com.